

Propaganda w starożytności

Materiały pokonferencyjne z
V Krakowskich Spotkań Starożytniczych:
Propaganda w starożytności,
Kraków 13-15 III 2013

Kraków 2014

Recenzja naukowa:

dr hab. Sławomir Sprawski, dr Tomasz Grabowski, dr Maciej Piegdoń

Redakcja:

Bartosz Kołoczek

Korekta:

Wojciech Duszyński, Bartosz Kołoczek, Aleksandra Syc

Skład i łamanie:

Wojciech Duszyński

Projekt graficzny okładki:

Emilia Osowska

Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za treść zamieszczonych tekstów.

Kopiowanie i przedruk bez pisemnej zgody Redakcji zabronione.

© Copyright by Uniwersytet Jagielloński

Kraków 2014

ISSN 978-83-61026-41-9

Adres redakcji:

Koło Naukowe Historyków Studentów UJ

Ul. Gołębia 13, p. 21

31-007 Kraków

Druk:

Drukarnia Cyfrowa Ole Bright

ul. Urzędnicza 38/1

Kraków

SPIS TREŚCI

Słowo Wstępne	5
Filip Taterka , Problem propagandy w starożytnym Egipcie na przykładzie bitwy pod Qadesz	7
Przemysław Maryniak , Religijne aspekty propagandy Ardaszira I (224-242) w świetle reliefu inwestytury władcy z Naqsz-e Rostam	26
Wawrzyniec Miścicki , Anachronizm czy uchwycenie zjawiska? Problemy metodologiczne związane z używaniem pojęcia „propagandy” w badaniach nad archaiczną Grecją	39
Anna Urszula Klimek , Zjawisko euergetyzmu na przykładzie korespondencji między Antiochem III a grecką polis – Jazos (I. Iasos 4)	53
Kamil Sobczak , Początki propagandy rzymskiej w formie reliefu historycznego na przykładzie tzw. „Ołtarza Domicjusza Ahenobarbusa”	65
Paulina Koczwara , Aspekty propagandowe mennictwa z okresu wojny między Lucjuszem Korneliuszem Sullą a Marianami w latach 87-82 p.n.e.	74
Wojciech Kopek , <i>Parcus deorum cultor...</i> (Carm. I, 34) Horacy wobec religijnej propagandy Augusta	86
Kamil Dyguś , Ideologia i propaganda w „Roku Czterech Cesarzy” – świadectwo monet	105

Mateusz Byra , Rzymska propaganda wobec buntów w prowincjach w latach 68-70 n.e	116
Damian Miszczyński , Apolloniusz z Tiany w propagandzie antychrześcijańskiej IV w.	129
Dominika Rudkowska , Propaganda prorymska w wybranych pismach autorów drugiej sofistyki	140

SŁOWO WSTĘPNE

Niejeden badacz wzdraga się przed użyciem terminu propaganda w odniesieniu do świata starożytnego. Termin ten, gdy upowszechnił się w dwudziestym wieku, nabrał od razu negatywnych konotacji i był rozumiany, jako celowa i świadoma manipulacja opinią publiczną z pomocą półprawd lub ewidentnych kłamstw, uprawiana w celu wyrządzenia szkody jednostkom, grupom społecznym lub całym narodom. Jak pisze Philip M. Tylor (*Munitions of the Mind: A History of Propaganda*, Manchester 2003) propaganda stała się wrogiem niezależnej myśli, niepożądaną manipulacją swobodnego przepływu informacji oraz idei w dążeniu ludzkości do pokoju i prawdy. Jednoznacznie negatywne postrzeganie tego terminu przyjęło się zwłaszcza w świecie protestanckim i anglosaskim zapewne jeszcze w reakcji na powołanie przez papieża Grzegorza XV w roku 1622 urzędu nazwanego *Congregatio de Propaganda Fide*. Skojarzenie tego terminu z celowym upowszechnieniem kłamstwa oraz z nowożytnymi systemami totalitarnymi z pewnością nie zachęca do używania go do opisu zjawisk zachodzących w świecie antycznym. Jednak jego źródłosłów prowadzący nas do łacińskiego *pango* (sadzić) pozwala na zbudowanie jego dużo bardziej neutralnego znaczenia. I tak Jaques Ellul (*Propagandes*, Paris 1962) opowiedział się za bardzo uproszczoną definicją propagandy, jako każdego działania, którego celem jest zmiana opinii przez jej odbiorców. Neutralną definicję podaje też Encyklopedia PWN definiując propagandę jak: celowe oddziaływanie na zbiorowość i jednostki zmierzające — przez wykorzystanie środków perswazji intelektualnej i emocjonalnej — do wykształcenia pożądanых przekonań i zachowań. W takim rozumieniu, termin ten jest chętnie używany przez badaczy starożytności, którzy interesują się przede wszystkim sposobami kształtowania przez władców i przywódców swoich wizerunków oraz formami ich komunikowania się ze społeczeństwem.

Prezentowany zbiór artykułów obejmuje opisy zjawisk zachodzący w społeczeństwach starożytnego Egiptu, Grecji, Rzymu i Iranu. Znalazły się wśród nich rozważania nad propagandą wielkich władców i budowaniu wizerunku wroga w czasie trwania sporów religijnych. Autorzy analizują treści propagandowe zawarte w dziełach literackich i korespondencji, jak również w numizmatyce i rzeźbie. Ich autorami są badacze najmłodszego pokolenia – studenci i doktoranci z kilku ośrodków akademickich, którzy uczestniczyli w studencko-doktoranckiej konferencji naukowej V Krakowskie Spotkania Starożytnicze – Propaganda w starożytności (Kraków, 13-15 marca 2013 r.)

Wraz z redakcją tomu wyrażam nadzieję, że wybrane przez nas artykuły zainteresują czytelnika i pogłębią jego wiedzę.

Sławomir Sprawski

Damian Miszczyński
(Uniwersytet Jagielloński)

APOLLONIUSZ Z TIANY W PROPAGANDZIE ANTYCHRZEŚCIJAŃSKIEJ IV W.

Apolloniusz z Tiany żył na przełomie I i II wieku, ale nie wspominają o nim żadne współczesne mu źródła historyczne. W zachowanej literaturze wzmianki o nim zaczynają pojawiać się dopiero w źródłach napisanych kilkadziesiąt lat po jego śmierci. Po raz pierwszy wspomniany jest przez Lukiana, w utworze *Alexandros e pseudomantis* (Aleksander albo fałszywy prorok) powstałym ok. 180 r., a pierwszym historykiem, który o nim pisze, jest dopiero Kasjusz Dion. Poza tym są to zdawkowe informacje, natomiast późniejsze teksty pozostają pod wpływem narastającej z czasem wokół Apolloniusza legendy.

Jej głównym twórcą jest Flawiusz Filostrat, autor obszernej, bo liczącej osiem ksiąg biografii Tianejczyka (*Ta es ton Tyanea Apollonion* lub *Vita Apollonii*), w której opisuje jego rzekome wędrówki po świecie w poszukiwaniu mądrości. Napisał ją na życzenie cesarzowej Julii Domny, sam był zaś przedstawicielem nurtu II sofistyki i oba te fakty zasadniczo wpłynęły na treść i charakter dzieła, które jest pełne zmyśleń i ekskursów pasujących raczej do literatury fantastycznej niż biograficznej¹.

Utwór ten można nazwać „propagandowym”, ale tylko w odniesieniu do propagowania polityki ówczesnego dworu, natomiast na początku IV w. zacznie być on wykorzystywany w kontekście antychrześcijańskim².

1) Phil., *Vit. Ap.* I 3. Autorem określenia II sofistyka jest sam Filostrat, który również napisał biogramy czolowych przedstawicieli tego nurtu w *Żywotach sofistów*.

2) Jakkolwiek F. Ch. Baur twierdził w *Apollonius von Tyana Und Christus, oder das Verhältniss des Pythagoreismus zum Christenthum* : ein Beitrag zur Religionsgeschichte der ersten Jahrhunderte

Jak pisze M. Dzielska „poglądy religijne i polityczne Apolloniusza Filostrat ukształtował w znacznej mierze na modłę gustów i tendencji dworu Sewerów”³. Réville twierdzi zaś, że za utworzeniem tego dzieła krył się zamysł powierzenia społeczności pogańskiej religijnego ideału, który uosabiał Tianejczyk⁴. To wszystko sprawia, że niezwykle trudno precyzyjnie określić kim naprawdę był historyczny Apolloniusz, który najpierw stał się postacią literacką, a potem wręcz legendarną. Choć Filostrat dał tak barwny obraz działalności tianejskiego mędrca, to jednak jego dzieło w III w. nie zyskało popularności poza dworem Sewerów. Jedynie Orygenes i Kasjusz Dion wspominają Apolloniusza z imienia w III w., po opublikowaniu przez Filostrata *Vita Apollonii*, jednakże żaden z nich nie wykazuje znajomości tego dzieła. Pierwszy powołuje się na pisma Mojragenesa (niezachowane)⁵. Drugi pisze zaś o wizji Apolloniusza, która przedstawiała zamordowanie Domicjana w Rzymie, podczas gdy sam Apolloniusz znajdował się wówczas „w Efezie lub gdzieś indziej”⁶. Tę samą wizję przedstawił Filostrat, jednakże umiejscawia ją w innych okolicznościach niż Kasjusz Dion i opisuje w inny sposób, co przemawia za tym, że autorzy ci opisali to zdarzenie niezależnie od siebie.

Prawdziwy Apolloniusz miał być zaś przede wszystkim filozofem, ale na pewno nie sofistą, jakim ukazał go Filostrat. Według starożytnych definicji był też magiem. Jego magia miała objawiać się w uzdrawianiu oraz prorokowaniu i przewidywaniu zdarzeń. Apolloniusz nazywany magiem, filozofem czy goetą⁷ we wszystkich swych działaniach jawi się jako dobroczyńca ludzkości⁸. Ponieważ magia nie była popularna wśród

---

nach Christus, Tübingen 1832, że Filostrat napisał biografię Apolloniusza właśnie w celu walki z chrześcijaństwem (za Bowersock 1970: 21). Pogląd ten od dawna nie jest utrzymywany.

3) Dzielska 1983: 9; zob. też Calderini 1940-1941: 235-241.

4) Réville 1886: 231.

5) Origen., *Contra Cels.* VI 41.

6) Cass. Dio, *Hist. Rom.* LXVII 18.

7) Phil., *Vit. Ap.* VIII 26.

8) *Goes, goetos* – jedno z greckich określeń na maga lub czarnoksiężnika, które z czasem nabrało pejoratywnego wydźwięku.

elit intelektualnych, a prawem była zakazana, już przedfilostratejscy autorzy listów sygnowanych imieniem Apolloniusza wymyślali różne teorie na temat jego rzekomych nadnaturalnych zdolności⁹, aby nie dyskredytować go zupełnie jako filozofa.

W młodości Apolloniusz pełnił służbę uzdrowiciela w świątyni Asklepiosa w Ajgaj. Tam też miał obrać pitagorejską drogę życia, przewyższając w rygoryzmie samego Pitagorasa¹⁰. W gruncie rzeczy był jednak filozofem eklektycznym, szczególnie bliskim średniemu platonizmowi. Według relacji Maksymusa, przekazanej przez Filostrata, Apolloniusz słynął jako uzdrowiciel w całej Cylicji. Powstało tam nawet przysłowie „Gdzie biegniesz? Czy może zobaczyć młodzieńca?”¹¹. A zatem sława Apolloniusza ściągała do świątyni Asklepiosa dodatkowych pielgrzymów. Był on na pewno związany także z rodziną Tianą oraz Antiochią i z Efezem¹².

Jeszcze w III w. prawdopodobnie Porfiriusz z Tyru jako pierwszy dokonał porównania Apolloniusza z Chrystusem, wykorzystując przykład pogańskiego mędrca w swej antychrześcijańskiej twórczości. Wiadomo, że napisał dzieło *Przeciw chrześcijanom*, liczące aż piętnaście ksiąg. Mimo nakazu zniszczenia, wydanego przez Konstantyna Wielkiego, przetrwało ono aż do 448 roku, gdy zostało ponownie potępione i przeznaczone na spalenie przez Teodozjusza II i Walentyniana III¹³. Traktat *Przeciw chrześcijanom* był jednak cytowany przez samych chrześcijan również po tym wydarzeniu jako źródło zarzutów odpię- ranych przez nich w traktatach apologetycznych. Dzięki temu można podejmować próby rekonstrukcji jego treści. Z zebranych przez Harnacka 97 fragmentów *Contra Christianos*, 52 pochodzą z dzieła Makarego Magnezjanina *Apokritikos e Monogenes pros Hellenas* (Odpowiedź albo

---

9) Dzielska 1983: 44.

10) Phil., *Vit. Ap.* I 7.

11) Phil., *Vit. Ap.* I 8.

12) Dzielska 1983: 39-57.

13) Ashwin-Siejkowski 2006: 11.

Jednorodzony do Greków)¹⁴. Wśród nich znajduje się jedno porównanie Apolloniusza z Chrystusem o następującej treści: „Dlaczego Chrystus nie powiedział niczego godnego mądrego i boskiego człowieka, kiedy został doprowadzony do Arcykapłana i do namiestnika rzymskiego? Mógł przecież pouczyć swego sędziego, jak i obecnych tam ludzi, jak stać się lepszymi ludźmi. Dlaczego nie postąpił tak jak Apoloniusz, który odważnie odpowiedział cesarzowi Domicjanowi, następnie zniknął z pałacu, a wkrótce był widziany przez wielu w mieście Dikajarchia, teraz zwanym Puteoli?”¹⁵. Problem z dziełem Makarego polega na tym, że zarzuty są stawiane przez anonimowego „Hellena”, co w języku chrześcijan oznaczało poganina¹⁶. Szeroko dyskutowany był problem autorstwa traktatu Przeciw chrześcijanom w jego obecnie zachowanym kształcie, gdyż oprócz Porfiriusza kandydatami do niego byli również Hierokles i Julian Apostata, mimo pewnych wątpliwości Porfiriusz stanowi jednak najbardziej prawdopodobne źródło tych zarzutów¹⁷.

Inny fragment, pochodzący z Breviarium in Psalmos św. Hieronima głosi: „Tak mówi Porfiriusz: Ludzie ze wsi oraz biedacy, ponieważ nie mieli niczego, za pomocą magii czynili cuda. Nie jest czymś wielkim sprawianie cudów. Czynili bowiem cuda w Egipcie Magowie przeciw Mojżeszowi. Czynił i Apolloniusz, czynił i Apulejusz. Niezliczeni czynili cuda.”¹⁸. Występuje tu więc deprecjacja cudów czynionych przez powyższych magów – jak pisze Hieronim – „dla zysku”, nie pada jednak imię samego Chrystusa. W replice następującej po tym fragmencie Hieronim wskazuje też na porównanie wyżej wymienionych magów z apostołami.

W wieku IV nastąpił swego rodzaju przełom. Około roku 302, czyli niedługo przed wszczęciem wielkich prześladowań chrześcijan przez Dioklecjana, Sossianus Hierokles opublikował swój antychrześcijański dwuksięgowy traktat nazwany *Logoi philatheis pros tous Christianous*,

14) Ashwin-Siejkowski 2006: 11.

15) Makar., III 1 = Harnack fr. 62, przeł. P. Ashwin-Siejkowski.

16) Ashwin-Siejkowski 2006: 20.

17) Ashwin-Siejkowski 2006: 7-15.

18) Hieron., *Tract. de psalmo LXXXI* = Harnack fr. 4. Przekład własny.

to znaczy Słowa miłujące prawdę do chrześcijan (spotyka się również skrócony tytuł Miłośnik prawdy do chrześcijan)¹⁹. Sam tytuł, zawierający grecki odpowiednik łacińskiego *ad* (gr. *pros*), a nie *contra* (gr. *kata*), sugeruje, że pismo to ma nie tyle zaatakować, co raczej pouczyć chrześcijan. Takie założenie utworu skrytykował Laktancjusz, szczególnie poruszony nazwaniem tych „niegodziwych i wrogich Bogu ksiąg” miłującymi prawdę²⁰. W owym ważnym ze względu na swoje konsekwencje traktacie Hierokles zestawiał z Chrystusem Apolloniusza z Tiany, którego cnoty i zdolności taumaturgiczne przeciwstawiał boskości Chrystusa. Nie mając jednak względu na prawdę, posłużył się w celach czysto propagandowych efektywnym materiałem z *Vita Apollonii* Filostrata. Jak pisze Dzielska, wywołał tym jednak „prawdziwą burzę sporów między poganami i oburzonymi wystąpieniem Hieroklesa chrześcijanami”²¹. W rzeczy samej, po wystąpieniu Hieroklesa postać Apolloniusza zaczyna się pojawiać w literaturze wielokrotnie częściej niż przedtem. Piszą o nim św. Hieronim, Euzebiusz z Cezarei, Laktancjusz, podający się za Flawiusza Wopiskusa współautor *Historia Augusta*, anonimowy autor *Quaestiones et Responsiones ad Orthodoxos*, tłumaczą go Nikomachus Flavianus, Tascjusz Wiktorianus, Sydoniusz Apollinaris, a u Stobajosa można znaleźć rzekome listy Apolloniusza.

Dzięki Hieroklesowi, w IV w. biografia Filostrata zyskała sławę i była czytana zarówno przez pogan, jak i chrześcijan. Wtedy narodziła się też trwająca przez wiele wieków legenda Apolloniusza z Tiany, powstała na kanwie spopularyzowanego *Vita Apollonii*. Pismo Hieroklesa niejako przypomniało postać Apolloniusza i doprowadziło do rozkwitu jego kultu w miastach Wschodu, zwłaszcza tych, z którymi związany był historyczny Apolloniusz. Pojawiły się w nich nagle liczne talizmany, które miał on rzekomo stworzyć, aby chroniły miasta przed różnymi plagami, choć nigdzie wcześniej nie było o nich mowy. Ten fakt stał się

---

19) Schmitz 1867: 453; Ashwin-Siejkowski 2006: 8.

20) Lact., *Div. Inst.* V 3.

21) Dzielska 1983: 10.

dla Kościoła niemalym problemem na długi czas²². Pojawienie się owych talizmanów pchnęło legendę Apolloniusza na zupełnie nowe tory.

Sam Sossianus Hierokles był wrogo nastawionym do chrześcijan doradcą cesarza Dioklecjana. W trakcie swojej kariery pełnił funkcje namiestnika prowincji, wikariusza diecezji Oriens lub Pontica oraz prefekta Egiptu²³. Jego pismo miało prawdopodobnie dwa wydania, w 302 i 303 roku²⁴. Traktat apologetyczny Euzebiusza z Cezarei pt. Przeciwno żywotowi Apolloniusza z Tiany Filostrata przy okazji przeprowadzonego przez Hieroklesa porównania między Apolloniuszem i Chrystusem, nazywany w skrócie *Contra Hieroclem*, mógł zostać napisany jeszcze w 303 roku²⁵. Polemiki podjął się również Laktancjusz, który musiał poznać traktat Hieroklesa po ponownym wydaniu w Nikomedii, gdzie pracował jako nauczyciel retoryki.

Z repliki Euzebiusza dowiadujemy się, że Hierokles zarzuca chrześcijanom łatwowierność. Na podstawie kilku dokonanych cudów uznają oni Chrystusa za boga, podczas gdy poganie wykazują według niego więcej rozsądku. Wymienia pogańskich cudotwórców: Aristeasa z Proconessus, Pitagorasa oraz samego Apolloniusza, jako tego, który dokonał licznych cudów, a żył nie tak dawno. Paganie jednak nie uznają go za boga, a jedynie za męża miłego bogom. Następnie atakuje apostołów, autorów opowieści o Jezusie, których nazywa kłamcami i pozbawionymi wykształcenia czarownikami. Przeciwstawia im biografów Apolloniusza, tj. Maksymusa z Ajgaj, Damisa (który *nota bene* najprawdopodobniej jest postacią zmyśloną)²⁶ i samego Filostrata. Mówi o nich: „Mężowie wielce wykształceni, którzy z szacunku dla prawdy i miłości do ludzi postanowili dać czynom Apolloniusza, męża szlachetnego i przyjaciela bogów,

22) Dzielska 1983: 73.

23) Ashwin-Siejkowski 2006: 9.

24) Dzielska 1983: 115, Kottowska 2009: przyp. 2.

25) O sporach dotyczących datacji *Contra Hieroclem* zob. Barnes 1976: 240ff.

26) Por. Bowie 1978: 1653-1670, gdzie szeroko rozpatrywana jest kwestia Damisa i przedfilostratejskiej tradycji dotyczącej Apolloniusza.

rozgłos, na jaki zasługują²⁷. M. in. ze względu na krytyczny stosunek intelektualnych elit do magii, o którym była mowa wcześniej, Filostrat mógł przypisywać taumatagiczne i profetyczne zdolności Apolloniusza nie magii, lecz jego boskiej mądrości i niejako osobistemu kontaktowi z bóstwami, co po grecku nosiło nazwę daimonia kinesis. W rzeczywistości był to mało przekonujący kamuflaż dla magii. W pozostałej części *Contra Hieroclem* Euzebiusz zajmuje się już wyłącznie drobiazgową analizą Vita Apollonii i nie przytacza innych zarzutów Hieroklesa. Skupia się na wykazaniu, że Hierokles opiera się na zupełnie fałszywym świadectwie. Euzebiusz właściwie atakuje nie tyle samego Apolloniusza, dla którego ma nawet pewne uznanie, jak i wielu innych pisarzy chrześcijańskich, ale przede wszystkim legendę wędrownego mędrca-cudotwórcy wymyśloną przez Filostrata.

Według Euzebiusza Hierokles jako jedyny z występujących przeciw chrześcijaństwu pisarzy przeciwstawił Apolloniusza Chrystusowi²⁸. Toteż nawet jeśli Porfiriusz jako pierwszy porównał Apolloniusza z Chrystusem, mogła to być rzecz na tyle marginalna w obrębie całości, że Euzebiusz, który przecież znał pisma Porfiriusza, mógł to po prostu pominąć. Barnes twierdzi zaś za Harnackiem, że Euzebiusz pisząc swoją odpowiedź na traktat Hieroklesa nie znał jeszcze wtedy Przeciw chrześcijanom Porfiriusza, wiadomo natomiast, że Euzebiusz wspomina Porfiriusza w *Praeparatio Evangelica* (jednakże nie w kontekście polemicznym) oraz poświęca polemice z nim całe liczące dwadzieścia pięć ksiąg dzieło *Contra Porphyrium*²⁹. Świadczy to o tym, że nie można być pewnym, czy Euzebiusz znał Przeciw chrześcijanom pisząc zarówno *Contra Hieroclem*, jak i *Praeparatio Evangelica*³⁰.

U Laktancjusza natomiast czytamy, że Apolloniusz, chociaż dokonywał większych czynów, nie nazywał siebie bogiem, tak jak to

---

27) Eus., *Contra Hier.* 2.

28) Eus., *Contra Hier.* 1.

29) Barnes 1976: 241.

30) Morlet 2011: 148-150.

w swej pysze miał czynić Chrystus³¹. Poza tym jest też powtórzony zarzut łatwowierności chrześcijan, znany nam z Euzebiusza. Tak samo jest również odpieryany, albowiem obaj chrześcijańscy pisarze powołują się na starożytny prorocтво, które zapowiedziały przyjście Chrystusa.

Mamy również dowody wskazujące na propagandowe wykorzystanie fenomenu Apolloniusza w samym mieście Rzymie. W drugiej połowie IV w. *Vita Apollonii* zostało przetłumaczone na łacinę przez Nikomacha Flawiana seniora, jednego z przywódców tzw. reakcji pogańskiej w IV stuleciu³². Tłumaczenie to zostało następnie poprawione przez Tascjusza Wiktorianusa i przetłumaczone ponownie w V w. przez Sydoniusza Apollinarisa, poetę i biskupa Arvernis (dziś Clermont-Ferrand), na podstawie owej poprawionej wersji³³. W Rzymie, mimo triumfu chrześcijaństwa, pewne kręgi wywodzące się z warstwy senatorskiej wciąż walczyły o odrodzenie pogańskiej religii. Wydaje się, że spopularyzowanie legendy takiego pogańskiego „świętego” (czyli „boskiego męża” – gr. *theios aner*), mędrca i wzoru cnót, jakim był wg tej koncepcji Apolloniusz, miało pomóc w kulturowej i ideologicznej walce z chrześcijaństwem³⁴. Jednakże co najmniej równie ważnym, jeśli nawet nie ważniejszym, powodem dokonania tego tłumaczenia mogła być potrzeba posiadania „świętej księgi pogaństwa, zawierającej wykład politeistycznej teologii i etyki”, co podkreśla Dzielska³⁵. Sama postać Apolloniusza była już znana w Rzymie, ale filostratejska wersja jego dziejów nie była jak dotąd dostępna dla tej części społeczeństwa, która nie umiała posługiwać się językiem greckim. W tym samym czasie wizerunek Apolloniusza był rozpowszechniany nie tylko poprzez literaturę. W drugiej połowie IV w.

31) Lact. Div. Inst. V 3.

32) Dzielska 1978: 99.

33) Jest to najpopularniejsza interpretacja *passusu* z listu Sydoniusza Apollinarisa (Ep. VIII 3,1) do przyjaciela, któremu Sydoniusz posłał na prośbę kopię *Vita Apollonii*, a autorem tejże interpretacji jest Mommsen, zob. Hedrick Jr. 2000: 179; co więcej, Sydoniusz w tymże liście poleca swojemu przyjacielowi Leonowi wysłać biografie jako wręcz „nie mającą sobie równych”.

34) Dzielska 1983: 124-126.

35) Dzielska 1978: 103.

pojawia się on także na kontorniatkach, tj. medalionach, które Rzymianie ofiarowywali sobie w prezencie na różne okazje.

Przypadek Apolloniusza z Tiany jest znamienym przykładem wykorzystania czyjegoś charakterystycznego wizerunku do własnych celów propagandowych. Najpierw Filostrat w porozumieniu z Julią Domną próbowali spopularyzować szczególnie bliski Sewerom kult słońca oraz ich teorię polityczną, imputując Apolloniuszowi ich wyznawanie. Sam filozof został przez Filostrata ukazany jako nieskazitelny mędrzec, wręcz przyjaciel bogów, co sprawia, że łatwo można było uznać go za autorytet. Przy tym samo dzieło *Vita Apollonii* ze względu na bieg narracji bardziej zbliżone jest do awanturniczego romansu niż do biografii filozofa. Apolloniusz z popularnego lokalnego uzdrowiciela stał się cudotwórcą, przemierzającym odległe krainy Wschodu oraz świat śródziemnomorski w poszukiwaniu prawdziwej mądrości. Następnie został uznany za pogański odpowiednik Chrystusa, tylko że lepszy, bo nie podający się za boga. Rzymianie wyznający tradycyjną religię zyskali nie tylko możliwość przeciwstawienia chrześcijanom i ich Chrystusowi kogoś spośród siebie, kogoś będącego uosobieniem mądrości i dobroci, lecz także mogli podbudować swoje własne morale. Apolloniusz mógł być bowiem traktowany jak pogański „święty” i niejako patron tradycyjnej pogańskiej religii i duchowości³⁶.

Wielu pisarzy chrześcijańskich uznawało cnoty i mądrość Apolloniusza, nawet gdy wymieniali go pośród pogańskich magów. Jego wizerunek w literaturze był bardzo pozytywny, a niesamowita popularność sprawiła, że w końcu Kościół zaakceptował nie tylko samego Apolloniusza, ale i jego magię. Mianowicie w traktacie *Quaestiones et Responsiones ad Orthodoxos* „teolog” tłumaczy „wierzącemu”, że talizmany pozostawione przez Apolloniusza i jego magia mają dobroczynny charakter i władają stworzoną już naturą, nie posiadają zaś stwórczej mocy boskiej. Legenda Apolloniusza została przyswojona w dużym stopniu przez Arabów i jeszcze bardziej rozwinęła się przez powstanie

---

36) Dzielska 1978: 95.

licznych pseudoepigrafów³⁷. XIX w. Apolloniusz stał się ważną postacią dla Towarzystwa Teozoficznego, którego współzałożycielką była Helena Bławatska³⁸. Do czasów nowożytnych *Vita Apollonii* było wydawane tylko z traktatem *Euzębiusza Contra Hieroclem*, aby stanowił on zabezpieczenie przed zbytnią fascynacją pogańskim mędrcem³⁹. Historia Apolloniusza z Tiany odbijała się echem po świecie przez setki lat po jego śmierci. Tym samym jednak, chociaż przetrwała, została poddana tak wielu modyfikacjom, że badaczom trudniej jest dotrzeć do prawdy na temat Apolloniusza jako postaci historycznej i jego poglądów jako filozofa.

---

37) Plessner 1960: 994-995.

38) Blavatsky 1877: 341-342.

39) Vandoperanus 1555: 5-6.

Bibliografia

- Ashwin-Siejkowski P. (2006): *Porfiriusz z Tyru, Przeciw chrześcijanom*, Kraków.
- Barnes T. D. (1976): Sossianus Hierocles and the Antecedents of the "Great Persecution", *Harvard Studies in Classical Philology* 80: 239-252.
- Blavatsky H. P. (1877): *Isis Unveiled*, Vol. II, New York.
- Bowersock G. W. (1970): *Philostratus, Life of Apollonius*, London.
- Bowie E. L. (1978): *Apollonius of Tyana: Tradition and Reality*, ANRW II 16/2: 1652-1699.
- Calderini A. (1940-1941): Teoria e pratica nella „Vita di Apollonio di Tiana“, *RIL* 74: 213-241.
- Dzielska M. (1978): *Z problemów reakcji pogańskiej w Rzymie w schyłkowym okresie Cesarstwa*, [w:] A. Kunisz (red.), *Historia i współczesność* T. 3: Problemy schyłku świata antycznego, Katowice: 93-112.
- Dzielska M. (1983): *Apolloniusz z Tiany: Legenda i rzeczywistość*, Kraków.
- Hedrick Jr. Ch. W. (2000): *History and silence: purge and rehabilitation of memory in late antiquity*, Austin.
- Kotłowska A. (2009): Euzebiusza z Cezarei polemika z ideałem theios aner, [w:] *Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae* 19: 143-148.
- Morlet S. (2011): *Eusebius' Polemic Against Porphyry: A Reassessment*, [w:] S. Inowlocki, C. Zamagni (red.), *Reconsidering Eusebius. Collected Papers on Literary, Historical and Theological Issues*, Leiden: 119-150.
- Plessner M. (1960): *Balinus*, [w:] P. J. Bearman, Th. Bianquis et al. (red.), *The Encyclopaedia of Islam* (2nd ed.), Vol. 1, Leiden.
- Réville J. (1886): *La religion à Rome sous les Sévères*, Paris.
- Schmitz L. (1867): *Hierocles*, [w:] W. Smith (red.), *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Boston: 452-453.
- Vandoperanus D. I. (1555): *Des. Iacotius Vandoperanus lectori S.*, [w:] *Philostrati Lemnii Senioris Historiae de vita Apollonii Tyanei Libri octo. Alemanno Rhinuiccino Florentino interprete. Eusebius contra Hieroclem, qui Tyaneum Christo conferre conatus est. Zenobbio Acciolo Florentino interprete, Lutetiae.*